

Kantasuomalaisten *purjeen* ja sen nimen alkuperästä

1

Kuulussa v. 1890 ilmestyneessä teoksessaan »Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog» s. 163— Vilhelm Thomsen katsoi mitä painavimpien todennäköisyyssyiden puhuvan sen puolesta, että ims. *purje*-sana olisi balttilaiselta taholta saatu laina. Thomsenin kantaan ovat yhtyneet useimmat myöhemmät tutkijat (mm. E. N. Setälä¹, K. B. Wiklund², Ewald Lidén³, K. Būga⁴, J. Endzelin⁵, Björn Collinder⁶, H. Boissin⁷, P. Skardžius⁸, Lauri Hakulinen⁹, Martti Rapola¹⁰ ja Max Vasmer¹¹), tavallisesti tosin vain viitaten hänen teokseensa mitään omia perusteluja esittämättä. Mutta *purje*-sanan balttilaisperäisyyttä on myös jo kauan epäilty ja pidetty mahdollisena, jopa joskus varmanakin päinvastaista lainauksen suuntaa. Julkisuudessa ensimmäisiä Thomsenin käsityksen vastustajia lienee ollut J. J. Mikkola, joka eräässä esitelmässään v. 1930¹² mainitsi olevansa sitä mieltä, että usea Thomsenin balttilaiseksi lainaksi leimaama sana, mm. *purje*, onkin varmasti suomalaiselta taholta siirtynyt lättiin ja liettuaan. Jalo Kalima v. 1936 teoksessaan »Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat» ei aivan ehdottomasti kiellä *purje*-sanan balttilaisperäisyyttä, mutta hänen mielestään kuitenkin (mts. 148, vrt. SUST 44, s. 188) »luultavampana täytyy nykyisin pitää, että sana on suomalaisperäinen, samoin kuin *laiva*, jota Thomsen otaksui balttilaiseksi». Ims. taholla varmasti omaperäiseksi on *purje*-sanan myöhemmin katsonut Kustaa Vilkuna mm. Kalevalaseuran vuosikirjassa vuonna 1948 (ss. 244—290, *purje*-sanasta s. 262) julkaisemassaan suomalaisten esihistoriaa Itämeren partailla

¹ Yhteissuomalainen äännehistoria (Hki 1890—91, 1899) s. 312, Suomen suku I (Hki 1926) s. 155, ym.

² Lappische Chrestomathie (Hki 1894) s. 63, Entwurf einer urlappischen Lautlehre (SUST 10:1, Hki 1896) s. 41—, Folk-liv 1938, s. 37.

³ Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 6:1, Uppsala 1897) s. 24.

⁴ Aistiški studijai (Peterburg 1908) s. 9, Zeitschrift für slavische Philologie 1, 1925, s. 45.

⁵ Lettische Grammatik (Riga 1922) s. 195, Baltu valodu skanaš un formas (Riga 1948) s. 70, Latviešu valodas gramatika (Riga 1951) s. 270.

⁶ Vir. 1928, s. 239; Die urgermanischen Lehnwörter im Finnischen (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 28:1, Uppsala 1932) s. 21.

⁷ Revue des études slaves 20 (1942) s. 150—.

⁸ Lietuvių kalbos žodžių daryba (Vilna 1943) s. 70.

⁹ Suomen kielen rakenne ja kehitys II (Hki 1946) s. 38.

¹⁰ Kieli elää (Hki 1947) s. 36.

¹¹ Russisches etymologisches Wörterbuch II (15 vihko, Heidelberg 1955) s. 427 (s. v. *pre* 'Segel').

¹² Ks. Izglītības ministrijas mēnešraksts 1930, s. 442—.

koskevassa tutkielmassaan.¹³ Samalla kannalla ovat olleet myös Aimo Turunen¹⁴ ja Veikko Ruoppila¹⁵.

Hiljattain on Eino Nieminen ottanut ims. *purje*-sanana ja siihen liittyvien balttilaisten sanojen suhteen uuden ja perinpohjaisen tarkastelun alaiseksi tutkielmassaan »Die baltischen und ostseefinnischen Ausdrücke für Segel».¹⁶ Nieminen tuo tutkimuksessaan esille balttilaiselta taholta paljon uutta ainesta, ja osoittaa ilmeiseksi, että kaikki ims. *purje*-sanana yhteydessä mainitut lätin sanat ovat eriaikaisia liivistä saatuja lainoja: *burve(s)* < mli **pur̥tē(s)* (< **pur-j̥š*), *buris* < mli **pur̥ri* ja *b̥ra*: *buras* N. p'. < nykyli *pūraz*. Kaikki *purje*-sanana originaalia uumoiltaessa esitetyt liettuan sanat (*būrē*: *būrys* ja *buorē*) ovat taas myöhäisiä lätistä liettuaan tulleita lainoja¹⁷, mistä osoituksena paitsi äänteellisiä seikkoja on mm. se, että nämä sanat alkuaan ovat esiintyneet ja suureksi osaksi vielä nytkin esiintyvät sellaisissa alaliettual. rannikon murteissa, joissa ilmenee merkkejä kosketuksista lätin kielen kanssa. Niemisen käsityksensä tueksi esittämät äänteelliset ja muut näkökohdat tuntuvat niin vakuuttavilta, ettei ims. *purje* sanaa mitenkään voitane enää pitää balttilaisperäisenä. Päinvastainen lainautumissuunta on katsottava ainoaksi mahdolliseksi.

2

Siitä, että *purje*-sanaa yleensä näin pitkään pidettiin mahdollisena lainasanaa, johtunee, ettei tähän mennessä ole koskaan kokonaisuutena tarkasteltu kaikkea sitä kielialinesta, joka suomalais-lappalaisessa kieliperheistössä kuuluu tai ainakin voi kuulua tämän sanan yhteyteen. Tällainen tarkastelu, joka sanan alkuperää selvitetessä on aina tarpeellinen ja usein tuloksetkaskin, ehkä tuo *purje*-sanankin osalta esille uusia ja valaisevia tosiseikkoja.

Alkakaamme lapista, jossa suomen *purje*-sanana vastine on:

R (LÖ) *pårjes* 'velum, segel', L (Grund.) *pårjäs* 'segel'; Piit. (Ruong, Lappische Verbalableitung s. 156) *borjos* 'Segel'; N (Niels.) *borjäs* -*r'jäs*-'seil; (P) i spök: kvinnebukser'; (Lagercr.) Enon. *porjjas*, Lyng. *porjjes*,

* Typografisista syistä tässä kirjoituksessa Nielsenin (N) ja Ruongin (Piit.) sanoissa vahva aste on osoitettu ' -merkillä, joka Grundströmin (L) sanoissa tarkoittaa švaavokaalia.

¹³ Torjuessaan eräitä Vilkkunan mp. esittämiä käsityksiä Y. H. Toivonen SUSA 56:1, s. 29 ja Vir. 1953, s. 24 lausuu: »*purje* sanan omaperäisyydestä ei ole ehdottomia takeita».

¹⁴ Kalevalan sanakirja (Hki 1949) s. 237. (s.v. *purje*)

¹⁵ Suomen laivasto 1950, s. 122.

¹⁶ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen, 72. nide (vihko 3/4, Göttingen 1955) ss. 129–160.

¹⁷ Lie *būrys* N. pl. < lä *buris*; lie *būrē* johtuu joko siitä, että lätistä lainautunut *buris* on, kuten monet muutkin *i*-vartalot, siirtynyt *e*-taivutukseen, tai siitä, että alaliettual. murreasu *bōre* on väärin mukailtu yläliettual. (kirjakielen) asuun; lie *buorē* on joko liettualaisella pohjalla alaliettual. *bōre*-asusta kehkeytnyt murremuoto tai < lä murt. **buore* < lä *burve*.

Suj. *porjjòs*, Könk. *porjjuòs* 'Segel', Nes. *porjas* '1. Segel, 2. als Pluraletantum: Takelwerk'; I (E. Itk.) *pūrjvos* 'purje'; (Gen.) T *porjs*, gen-*jiz̄i*, Kld. Nrt. *porjas* 'purje'.

Thomsen oli sitä mieltä, että lapin *borjás* jne. oli laina suomalaiselta taholta. Tämä käsitys oli johdonmukainen seuraus siitä balttilaisten lainasanojemme tutkimuksen uranuurtajan tunnetusta ja ilmeisesti oikeasta katsantokannasta, että ims.-balttilaiset kosketukset tapahtuivat vasta lappalaisten erottua kantasuomalaisista. Thomsen perusteli tätä mielipidettään sillä, että lapissa ei ole ainoatakaan sellaista balttilaisperäistä sanaa, jolla ei olisi vastinetta ims. taholla, joten äänneasultaan vanhahtavimpiakin tällaisia lapin sanoja voidaan pitää lainoina itämerensuomesta.¹⁸ Tämän käsityksen ovat hyväksyneet yleensä kaikki Thomsenin jälkeiset balttilaisten lainojemme tutkijat, *purje*-sanan osalta nekin (mm. Kalima, Vilkuna ja Nieminen), jotka ovat torjuneet tämän sanan balttilaisperäisyyden ja katsoneet lainauksen suunnan päinvastaiseksi. Lapin *borjás* jne. ei äänteellisesti kuitenkaan millään tavalla viittaa lainaan. Sm. *purje* ims. vastineineen palautuu kantasuomalaiseen asuun **purješ*, jommoisen äännelaillinen jatkaja nykylapissa, oli kyseessä sitten laina tai alkusukulaisuus, olisi juuri *borjás*. Ei ole mitään äänteellistä kriteeriä, joka viittaisi joko nimenomaan lainaan tai nimenomaan alkusukulaisuuteen. Joka tapauksessa *borjás*-sana lapin kannalta on ikivanha, varmasti kantalappalainen, koska se esiintyy myös itälapissa eli kielimuodossa, joka ensinnä — K. B. Wiklundin esittämän¹⁹, yleisesti hyväksytyyn käsityksen mukaan 800 vaiheilla jKr. — joutui erilleen kantalappalaisesta kielyhteisöstä.

Lp *borjás*-sanan johdos on verbi R (LÖ) *p̄rjēstet* v. n. 'velificari, segla' (*p̄rjēsteje* 'velivolus, den som går för segel', *p̄rjēstem* n.s. 'velificatio, seglande'); L (Grund.) *p̄rjāstīt* 'segla', (Wikl.) *porjoste-* 'segeln', N. G. 'laufen' (*p̄rjāstah-kēs* Grund. 'som är svår på att segla', *porjostekēas* Wikl. N.G. 'welcher viel umherläuft'); Piit. (Ruong, Lappische Verbalableitung s. 156) *borjostit* 'segeln'; N (Niels.) *borjāstīt* '1. seile, beseile. 2. flagre i vinden. 3. (P) vimse, fare (om en vimsekopp)'; (Lagercr.) Tys. [ym.] *p̄rjōstēt* 'segeln'; I. (E. Itk.) *pu'rjvstid* 'purjehtia'; Ko Paats. Nrt. (T. I. Itkonen SM 46, s. 65) *porjēsted* 'purjehtia'.

Äänteellisesti lp:n *borjāstīt*-verbiä vastaisi suomessa **purjehtaa*. Purjehtamisen nopeus lienee antanut aiheen Pohjois-Jällivaarassa Wiklundin mukaan tunnettuun tämän verbin 'juosta' ja pulmankilaiseen 'mennä huristaa, kul-

¹⁸ Ks. Beröringer s. 70.

¹⁹ SUST 10:1, s. 19; Erkki Itkonen, Ural-Altische Jahrbücher 27 (1955) s. 42 —.

kea, liikkua nopeasti' -merkitykseen. Purjehtimisen merkityspiiristä lähtien helposti selittyvältä tuntuu myös norjanlapin 'liehua tuulesa'.

Lp *borjástit*-verbin frekventatiivis-kontinuaatiivisia johdoksia ovat N (Niels.) *borjástádd'dát* -dd- ~ -stállát -l- '1. holde på å seile el. beseile, 2. holde på å flagre i vinden, 3. (P) vimse hit og dit'. (Lp *borjástáddá*- = sm. **purjehdente*-, vrt. *juoksente-le*-; lp. *borjástálá*- = sm. **purjehtele*-).

Jälkimmäinen näistä verbeistä esiintyy myös ruotsinlapissa: Piit. (Ruong, Verbalableitung s. 156) *borjostállát* '1. hin und her segeln, ein wenig segeln, dabei sein, zu segeln, tüchtig segeln, 2. prahlen', L (Grund.) *pårjástallat* 'NG = *pårjåkaddat* ['stoltsera men sin yviga krans av fjädrar kring halsen (om brushanen) 1. med sin fårskinnskrage, som fläktar när han går (om en myndig bonde)']; J visa tecken till att vilja resa borst (om hund) / Ansätze zeigen, sich aufborsten zu wollen, die Zähne zeigen zu wollen (von einem Hund)'.
 Merkitysten 'purjehtia' ja 'kerskua, rehennellä, pöyhkeillä' suuri eriyvyys pannee arvelemaan, että tässä ei olisikaan kysymys samasta sanasta, vaan pelkistä homonyymeista. Mahdollisena tosin voitaisiin kai pitää sitä, että jonkin eläimen liikehtely höyhenet tai karvat pörröllään saattaa olla siinä määrin purjehtimiseen verrattavaa, että siitä on voitu ruveta käyttämään aiemmin vain purjehtimista merkinnyttä verbiä. Tällaisen merkitysoipillisesti ehkä tyydyttävänkin selityksen osoittaa kuitenkin tarpeettomaksi lapin sana

N (Niels.) *bor'je* ~ *bor'ja* 'sau med lang og tett ull; langhåret pesk; sterkt grenet busk; fig.: en som »brer sig» svært, gjør sig viktig'; L (Grund.) *pår'jē*: *kuol'ka-pår'jē* 'påls som faller ymnigt' [*kuol'ka* 'hår (dock ej huvudhår på människans)'].

Muodoltaan lp. *bor'je* on johdinaineksia sisältämätön ns. perussana, joka varhemmin ilmeisesti on merkinnyt 'jotakin, joka on tuuhea, tiheä, pörröinen', ja jota äänteellisesti vastaisi sm (ja ksm) **purja*. Lp *borjostállát* jne. merkitessään 'aikoa nostaa karvat pystyyn; ylpeillä höyhenillään, turkillaan; kerskua' tuntuu selvästi liittyvän *bor'je*-sanaan. Tyypiltään ja merkitykseltäänkin *borjostállát* on lähellä niitä lapin denominaalisia johdosverbejä, joissa esim. Nielsenin (Lærebok I, s. 258) ja Ruongin (Verbalableitung s. 159—, vrt. s. 156) mukaan on johtimena -*stállát* ja jotka merkitsevät mm. 'käyttäytyä, olla olevinaan kuin se, jota kantasana ilmoittaa; olla ylpeä siitä, mitä kantasana ilmoittaa'. Tämä merkitys on, kuten Ruong mp. sanoo, majoratiivinen, so. toiminta ilmaistaan kerskuen, suurennellen tehdyksi; esim. N (Niels.) *herrastállát* 'opføre sig som en herre, slå stort på', Piit. (Ruong) *hierrastállát* 'aufreten, als ob man ein Herr wäre', L (Grund.) *häärastallat* 'spela herre, slå stort på': N *her'ra*, L *häärä* 'herra', N *noaidastállát* 'øve trolldom', Piit. *noidastállát* 'sich den Anschein geben, des Zauberns kundig zu sein', L *näitästallat* 'ge sig sken av att kunna trolla': N *noai'de*, Piit. *noi'de*, L *näi'tē* 'noita', N *nieidastállát* 'behandle

som datter; agere voksen (om en jentunge), anstille sig som ungpике (om en som er gift eller enke)', Piit. *neidástállát* 'sich mit übertriebenem Selbstbewusstsein für ein rechtes Mädel halten', L *nēita tallat* 'uppträda som vuxen flicka, vilja verka vuxen (om tös), tycka sig vara en bättre flicka, inte en vanlig slyna': N *niei'dá*, Piit. *nei'dá*, L *nei'ta* 'tyttö, neito, naimaton nainen', N *nuorástállát* 'te sig ungdommelig (om gamle kvinner som gjerne vil bli gift)', Piit. *nuorástállát* 'schüchtern wie ein Kind sein': N Piit. *nuorrá* 'nuori', Piit. *elustállát* 'mit seiner Renntierherde prahlen': N *ello*, Piit. *iello*, L *ällö* 'porolauma', N *jälustállát* 'opføre sig dristig, djervt, uforferdet', Piit. *jälustállát* 'dummdreist auftreten, sich den Anschein geben, mutig zu sein', L *jälustallat* 'mit seiner Kühnheit prahlen': N Piit. *jallo*, L *jällö* 'rohkea'.

Suomessa tätä lapin verbityyppiä johdinaineksiltaan ja merkitykseltään tietysti vastaavat sellaiset *-stele*-johdokset kuin *herrastella*, *elostella*, *kainostella*, *ujostella*, (*viestikastella*, *viisastella*) jne., joissa nykyisin »majoratiivisessa» merkityksessä esiintyvä *-stele*-johdin on saanut alkunsa sellaisten suhteiden perusteella kuin esim. *harras* : *harrastaa* : *harrastella*, *vieras* : *vierastaa* : *vierastella*; suhteet *harras* : *harrastella*, *vieras* : *vierastella*, yms. ovat sitten ilman *-(s)ta-*johtimista väliporrastakin voineet synnyttää sellaisia suhteita kuin *viikas* : *viestikastella*, *viisas* : *viisastella*. *s* tähän frekventatiiviseen *-stele*-johtimeen on tietysti lohjennut *s*-loppuisista (*s*-johtimisista) kannoista samoin kuin *s* johtimeen *sta*, *stä*: kuten *pyydystää*, *saalistaa*, *vierastaa* -mallin mukaan on syntynyt *kalastaa*, *metsästäää*, *harrastaa* jne., ks. Hakulinen, SKRK I, s. 77, on *harrastella*, *vierastella* -tyypin rinnalle syntynyt sellaisia sanoja kuin *elostella*, *kainostella*, *oudostella*, *ujostella* jne.

Lapin kannalta majoratiiviset *stállát* -verbit luonnollisesti selittyvät samoin: jotkin sentapaiset suhteet kuin esim. Piit. *gieles* 'Lüge, lügerisch, Lügner': *gielestit* 'lügen': *gielastállát* 'oftmals od. beständig lügen', Piit. *gær'ká* 'zahmes Renntier, das die Menschen neidet': *gien'kástit* 'die Menschen meiden (von zahmen Renntieren)': *gien'kástállát* id. ovat ilman *stit* -väliporrasta voineet synnyttää sellaisia suhteita kuin *noi'ds* : *noidastállát*, *nuorrá* : *nuorástállát*, *iello* : *elustállát*, jne.

Majoratiivisissa nominikantaisissa lapin *stállát* -verbeissä johtimen edellä kantavartalon loppuvokaali säilyttää oikeaan alkuperäänsä viittaavan kvaliteetin, so. *á* säilyy sellaisenaan, *e:n* sijasta esiintyy *a* ja *o:n* sijasta *u*, mutta *e:n* asemessa ei saata olla *á*:ta, tai *á* n asemessa *e*:tä. Näin ollen on todettava, että vain merkitykseltään suhde *bor'je* : *borjostállát* 'ylpeillä' saattaa vastata edellä esitettyjä *noi'de* : *noidastállát* jne. suhteita, ei tarkoin äänteelliseltä asultaan. Äänneasun kannalta *borjostállát* 'ylpeillä, yms.' -verbin pohjaksi sopii moitteettomasti *borjos*, jonka nykyinen merkitys lapissa on kuitenkin vain 'purje'. Suhde *borjostállát* : *borjostit* : *borjos* on äänteellisesti täysin rinnastettavissa suhteeseen N *ámástállát* 'opføre sig som fremmed, føle sig fremmed,

være forlegen', Piit. *ámástállát* 'sich als Fremdling stellen', L *amāstallat* 'uppföra sig som en främling, vara tillbakadragen, blyg': N *ámástit* 'føle sig fremmed, vantrives på ett fremmed sted (bare om dy.)', Piit. *ámástit* 'jemanden für unbekannt halten', L *amāstit* id.: N Piit. *ámás*, L *amās*, 'outo, tuntematon', jossa *ámás* (= sm. *imeh*) on samanlainen alkuaan *eš-loppuinen sana kuin *borjás*, *bojos* jne. .

Lp:n *bor'je* ~ *bor'ja* -sanan johdoksia ovat:

L (Grund.) *pår'jit* 'NG = *pårjākaddat* [ks. jäljempää]', J *kuol'kait p r^ejt* 'resa borst / die Borsten, Haare sträuben, sich zur Wehr setzen' (= sm. **purjia* < ksm **purja-i-*; lp:n *-it -ije* -johtimesta ks. Nielsen, Lærebok I, s. 249— ja Ruong, Verbalableitung s. 103—).

L (Grund.) *pårjijit* 'resa sig (om hår eller borst)'; *kuol'kah pårjijitih* 'håret reser sig (på ett djur)' [= sm. **purja(i)ta* : **purja(j)a-* < ksm **purjaiða-*; lp:n *-iidit* -johtimesta ks. Nielsen, Lærebok I, s. 248— ja Ruong, Verbalableitung s. 225—].

L (Grund.) *pår'jöt* (adv.) 'i upprättstående ställning'; *hårjeh läh p.* 'ryggborsten står upprätt' | L (Grund.) *pårjō* 'upprättstående (om hår l. borst)'. — Lp. *pår'jöt* = sm. **purjoa(lla)* t. **purjua(lla)* < vksm **purja-v-ða-*, vrt. sm *istua(lla)*, *seisoa(lla)*, ve E *istud*, *seižud*, vi Kod. *isso*, *saizu* (< **istuda*, **saizuda*), md E *ozado*, M *ozadā* 'istuen, istualla', E *štado*, M *štadā* 'seisoen, seisoalla'; lp:n *-ot* (L *-ōt*) -loppuisista tilaa ja asemaa merkitsevistä adverbista (esim. N *čuo₃'žot* 'seisoen, seisoalla', *gobmot* 'kumossa, nurin', jne.) ja niitä vastaavista vain yhdyssanojen alkuosana esiintyvistä o-loppuisista adjektiiveista (esim. N *čuo₃'žō-* 'seisoa', *gomo-* 'kumossa, nurin oleva', jne.) ks. Nielsen, Lærebok I, ss. 94, 178 ja 287; ed. mainituissa adverbissa esiintyvä dentaalialainen on sama, kuin sm:n I ja II infinitiivissä (esim. Ravila Vir. 1932, s. 376 ja 1945, s. 155, Uotila Vir. 1946, s. 442—).

L (Grund.) *pår'(j)ōtit* 'resa borst (även fig.) / die Haare, Borsten sträuben (auch bildl.: borstig od. widerhaarig werden, sich zur Wehr setzen)'; J *mårās pāna pår'jōt* 'n arg hund reser borst'; NG *tat hāsta riehta pårjōta* (säges då manen står upp och vajar, fläktar då hästen travar); J *almatj pår'jōt* 'en människa reser sig till motvärn, är motsträvig' (= sm. **purjottaa* t. **purjuttaa*). Lp:n kausatiivisesta (*o*)*tit* -johtimesta ks. Nielsen, Lærebok I, s. 266— ja Ruong, Verbalableitung s. 259; L *pår'jōtit* edellyttäisi pohjakseen verbiä **pår'jōt* : **pårjōm*, jollaista lapissa ei nykyään liene, mutta sen aikaisempaan olemassaoloon ehkä viittaavana voidaan pitää edellä mainittua adverbia *pår'jōt*, vrt. esim. N *čuo₃'žot* (inf.) : *čuo₃'žcm* jne. 'seisoa : seison jne' ~ *čuo₃'žit* (adv.) 'seisoalla'.

Piit. (Ruong, Verbalableitung s. 121) *borjagā.i'dāt* '(etwas prahlerisch)

Ansätze zum Widersprechen machen'; L (Grund.) *pårjåkaddat* (NG *p' rjã^h kad l' at*, NJ² *pörjökaddat*) 'NG stoltsera med sin yviga krans av fjädrar kring halsen (om brushanen) l. med sin färskinnskrag, som fläktar när han går (om en myndig bonde); NJ² se morsk ut l. resa borst, som om man ville anfalla l. skrämma (om människa l. djur)'. — Piit. *borjagáddá-* = sm **purjaint(ua)*, (**purjainte-*) < ksm **purjayente-* (vrt. sm murt. *purkaintua*), L *pårjåkadda-* = sm **purjeent(ua)* (**purjeente-*) < ksm **purjeente-* (vrt. sm murt. *purkeentua*, *purkeintua*); lp:n *gå.l' dât* -loppuisista verbeistä ks. Ruong, Verbalableitung s. 121—.

Merkityksen kannalta kaiken edellä esitetyn, muuhun kuin purjehtimiseen liittyvän aineksen kuuluvuus varhemmin 'jotakin tuuheata, pöyheätä' merkinneen lp:n *bor'je* -sanan yhteyteen on aivan ilmeinen. Onhan helppoa ymmärtää, että pöyhistämistä ja pöyhistymistä, (eläimen) karvojen pystyyn nostamista ja nousemista merkitsevät verbit ovat voineet saada myös ärhentelemisen, vastaanhangottelun ja ylpeilyn merkityksiä. Ylpeilyn osalta paraleelina voi viitata esim. sellaisiin merkityssuhteisiin, kuin sm *pöyheä* : *pöyhistellä*, *pöyhkeä*, *pöyhkeillä*.

Purjehtimista merkitsevä lapin *borjástit* (= sm. **purjehtaa*) -verbi on tietysti kausatiivis-faktitiiviseksi yleensä tulkittavalla **-ta* (**-da*) -joht. mella *borjás* [= sm. *purje(h)*] -sanasta muodostunut merkitykseltään instrumentatiivinen verbi (= 'käyttää hyväkseen purjetta'). Mutta Lapissa on pari sellaistaikin ikivanhaa purjehtimiseen liittyvää sanaa, joiden kannaksi ei sovi *borjás*, vaan paremmin *bor'je* (< **purja*), vaikka tämä jälkimmäinen sana ei ainakaan nykyään merkitse purjetta:

N (Niels.) *bor'janit* 'seile avsted'; (Lagercr.) Tys. *por'jònet* 'absegeln', Nes. P. *porjj'niHT* id.; Ko Paats. Nrt. (T. I. Itkonen SM 46, s. 65) *porjened* 'lähteä purjehtimaan'; I (E. Itk.) *puřj'nið*, *puřjon* 'lähteä kovaa kyytiä mememään (varsinkin pakoon tai sinnissään painelemaan)': *tof kal puřjonni^utäst huápp'ust* 'se kyllä lähti painelemaan tästä hopusti'. — Lp. N *bor'janit* = sm **purjaneē* (vrt. *paranee* : *para*); I *puřj'nið* = sm **purjeneē* (vrt. *kovenēē* : *kova*).

Lapissa *-nit* (*-ná-*), kuten sm:ssa sen vastine *-ne-*, on yleinen merkitykseltään translatiivinen verbinjohdin. Ainakin Norjan ja Piitimen lapissa *-nit* -johtimen edellä kantana olevan vartalon loppuvokaalin alkuperäinen kvaliteetti säilyy, so. *á* säilyy sellaisenaan, *e*:n sijalla on *a* ja *o*:n sijalla *u* (ks. Nielsen, Lærebok I, s. 253; Ruong, Verbalableitung s. 171—): esim. N *bak'kánit* 'kuumeta': *bak'ká* 'kuumuus', *buorranit* 'parata, parantua': *buorřē* 'hyvä', *hëggjunit* 'heiketä, huonota': *hëggjo* 'heikko, huono'. Eräissä tapauksissa kuitenkin kantana olevan vartalon loppu *e*:n ja *o*:n tilalla on *á*: tässä saattaa ilmetä murteittaistakin eroavuutta: *sëkkanit*, Karasjoella myös *sëkkánit* 'seota, sekaantua': *sëkke* 'sekavuus', *cëgg'gánit* 'kohota pystyyn': *cëggö-* 'pystyssä oleva'. Eri lappa-

laiskieliryhmienkin välillä on eroavuutta kannan loppuvokaalin kvaliteetin säilymisessä, kuten suhde N *bor'janit* ~ I *pur'j^{nid}* osoittaa. — Paitsi denominaalinen on *-nit* -johdin lapissa myös deverbaalinen, jolloin sillä saattaa olla mielenkiintoinen inkoatiivinen merkitys. Kantana on tällöin Nielsenin mukaan (Lærebok I, s. 254, § 294) joltakin näyttämistä merkitsevien **aje* -verbiin lyhyempi (supistunut) vartalo, joka *nit* -johtimellisena merkitsee 'lähteä liikkeelle sellaisena, sen näköisenä kuin kantasana ilmoittaa': esim. *bug'ganit* 'gå avsted struttende, med fremstående mave': *bug'gat* -*aje*- 'sitte, ligge el. stå som en *bug'ge*' (*bug'ge* 'bule, kul; pukkel; oppsvulmet eller utsprengt gjenstand'; en pukkelrygget en, en med utstående mave'), *lod'njanit* 'gå avsted med glatt og pent hengende folder på klærne': *lod'njat* -*aje*- 'stå el. sitte med jevnt og pent fallende folder på klærne' (*lodnje* 'jevnt og pent fallende fold bak på kofte el. pesk; P også fig. (ironisk) om en dårlig klædd person'. Sankirjassaan Nielsen selittää *bug'ganit* -verbin merkitsevän 'gå avsted som en *bug'ge*; gå avsted med on stor sekk'. Jos Nielsenin *bug'ganit* -verbille esittämiä eri tulkintatapoja soveltaa *bor'janit* -verbiin, tämän varhaismerkitykseksi voi ajatella 'lähteä liikkeelle kuin »purja»; lähteä liikkeelle »purjallisena», »purjalla» varustettuna'; siitä on sitten tultu merkitykseen 'lähteä purjehtimaan'. — Inarinlapissa ehkä purjehtimisen nopeus esim. soutaen kulkemiseen verrattuna on antanut aiheen merkitykseen 'lähteä (maissakin) kovaa kyytiä menemään'. Mahdollista kenties myös on lähteä suuttumisen, vihastumisen merkityksistä (< 'nostaa karvat pystyyn')²⁰, jollaisia olivat saaneet eräät edellä mainitut *bor'je* -sananjohdot: vrt. esim. sm murt. *tules ny vihaseen* 'tule nopeasti', *mennä vihasta kyytiä* 'kovaa vauhtia' jne.

N (Niels.) *bor'jad* ~ *bor'jag²¹* 'medvind, god bøl; (P) sterk vind'; (Lagercr.) Nes. P. *por'jat* 'Segelwind, Wind im Rücken'; I (Äimä) *pur'j^{id}*, *pur'j^{id}* 'myötätuuli (purjehtiessa)'; Ko Paats. Nrt. (T. I. Itkonen, SM 46, s. 65) *porjad* 'purjetuuli', T (Gen.) *porji^t*, Kld. (Gen.) *porjed* 'myötä- l. purjetuuli'. — Lp *bor'jad* = sm **purjea* < ksm **purjeda*. Lapissa *d* -johtimella muodostuneet sanat (adjektiivit) merkitsevät sen omistamista, mitä kantasana ilmoittaa (ks. Nielsen, Lærebok I, s. 213—), esim. N *čuow'gád* 'lys, klar': *čuow'gá* 'lys', *vækkád* 'kraftig, sterk': *vækká* 'kraft', *ákked* 'kjedelig': *ákke* 'alder, lang tid', *muossed* 'fredelig': *muosse* 'ro, rolighet'. Johtimen possessiiviseen merkitykseen viittaavat myös ims. kielet niissä harvoissa tapauksissa, joissa johdoksen rinnalla on kantasanaakin säilyneenä, esim. sm *kankea*: *kanki*, *lempeä*: *lempi*, *kukkea*: *kukka*, *pyöreä*: *pyörä*. — Ims. kielissä **-da*, **-dä* -suffiksien edelle on

²⁰ Huomattakoon E. Itkosen *pur'jonið* -verbin tulkinta 'lähteä sinnissään painelemaan kovaa kyytiä'.

²¹ *bor'jag* -muodon loppu *g* < *d*, ks. Nielsen, Lærebok I, s. 18—.

yleistynyt alunperin vain *e*-vartaloisista kantasanoista muodostuneissa johdoksissa tässä asemassa esiintynyt *e*, mutta lappalaisella taholla on *d*-suffiksien edellä kantasanan vartalon loppuvokaali, alkuperäisen **a:n*, **ä:n* edustajakin, varsin usein säilynyt, kuten ed. mainitut esimerkit [*ákked* (= sm. **ikää* < **ikädä*): *ákke* (= sm. *ikä*), *muossed* (= sm. **masaa* < **masada*, vrt. sm. *masea*): *muosse* (= sm. **masa*)] osoittavat. Myös lapissa on kuitenkin näissä johdoksissa tapahtunut *á* (< **e*) -vokaalin yleistymistä *d:n* edelle, esim. *daw'gád* 'elastisk, spenstig, smidig': *daw'ge* 'bue, fjær', *goavvád* 'overdådig klædd; temmelig hoven': *goavve* 'hård, streng, hensynløs', *lodnjád* 'med folder som faller jevnt og pent (om kofte og pesk); med tett og jevnt stilte grener': *lodnje* 'jevnt og pent fallende fold bak på kofte el. pesk', *njar'bád* 'tynn (om flytende og halvflytende ting); tynn, glissen (om skog, gress, hår, fiskestimm); snauhåret; tynt bevokset med skog (om. terreng)': *njarben-* 'med glissen skogvekst (første ledd i sammen-setn. hvis siste ledd er pl. *ædnámák* 'terreng')', *roaddád* 'sterkt rød, høirød': *roaddé* 'rødme på himmelen'. *d:n* edellä olevan *á*:nsa puolesta liittyy edellä mainittuihin sanoihin myös *bor'jád*, jonka varhempi merkitys *bor'je*-sanan johdoksena kenties on ollut '»purjan» omistava, sisältävä; »purjaan» liittyvä, kuuluva'. — N (Niels.) *borjádák* ~ *bor'jádák* '(langvarig) medvind, (langvarig) god bór; (P) langvarig sterk vind', I (T. I. Itkonen, Suomen lappalaiset I, s. 443) *por'jádáh* 'myötäinen (tuuli)' on kielihistoriallisesti edelleenjohdos sanasta *bor'jád* (lp:n *-dák* johtimesta ks. Nielsen, Lærebok I, s. 196).

Ainakin muodoltaan lapin *bor'je* eli **purja*-sana siis sopii hyvin purjehdustermien *bor'jád* ja *bor'janit* kantasanaksi. Myös lp *borjás*, sm *purje* voi muodoltaan ja äänneasultaan erinomaisesti olla samaisen **purja*-sanan johdos, onhan ims. taholla, esim. suomessa sellaisia tarkoin tätä vastaavia suhteita kuin *hurma* ~ *hurme*, *kona* ~ *kone*, *perä* ~ *pere(h)* > *perhe*, *ruota* ~ *ruode*, *terva* ~ *terveh* jne. (ks. Hakulinen SKRK I, s. 102—, Kiparsky, Vir. 1952, s. 95). Sm *h* < **š* on derivaatioaines, jonka jälkiä cräiden sanojen yhteydessä voidaan varmasti seurata aina permiläisiin kieliin saakka (sm *kaarne*, lp *gārânás*, md *krandš*, *krentš*, ts *kurnuž*, votj *kirniž*, syrj *kirniš*; sm *vene*, lp *ânás*, md *venš*, *ventš*; sm *riihi*, votj *inšir*, *šinir*, syrj *rinš* < **riņeš*). Ims. kielten osalta johtimen merkitystä tarkasteltaessa ainakin sellainen suhde kuin *terva* : *terveh* viittaa possessiivisuuteen. *terve* lienee alkuaan merkinnyt 'tervaa sisältävä ja siksi luja, terve (puu)'. Possessiiviseen merkitykseen viittaa selvästi myös suhde sm *karsi*, *karren*: veÄ *kardeh*, *kardhen* 'palaneen käry', alk. 'kartta sisältävä, karteen kuuluva'. Ja ilmeisesti possessiivisen merkityksen *h* < **š*-johdin on antanut *ori(h)*-sanalle, jos se todella, kuten Kettunen (LWb, s.v. *vř'řkki*) ja Ruoppila (Kotieläinten nimitykset s. 45) ovat ajatelleet, on *ora*-sanan johdos (*ora* on eufemistisesti käytetty peniksen nimitys ja *orih* on alkuaan merkinnyt 'oralla varustettu, orallinen'). Possessiiviseen merkitykseen ei kuitenkaan ole tarvis

ehdottomasti sitoutua etsittäessä *purje* -sanana alkumerkitystä. Esim. deminutiivinen merkitys on aina lähellä possessiivisen rinnalla, kuten esim. denominaalisista **i*-johdoksista ilmenee.

Lapin avulla **š*-johtimen antamia merkityksiä on vaikea tutkia, koska äänneellinen kehitys on vienyt siihen, että alkuperäiset **š*, **s* ja **ks* ovat lapissa kaikki kehittyneet *s*:ksi. Varmasti vanhoja **š*-loppuisia sanoja ovat lapin nykyisin *s*-loppuisista sanoista vain ne, joilla ims. taholla on *h*-loppuinen vastine (*ámás* 'outo' = sm *ihme* < *imeh*, *borjás* = sm *purje*, *gāránás* = sm *kaarne* ja *vánás* = sm *vene*). Milloin suomen **h*:ta sanan lopussa vastaa lapissa *š*, on kyseessä laina suomesta (esim. sm *huoneh* > Ip. *fuonáš*, sm *imeh* > Ip *imáš*, sm *mureh* > Ip *moráš*, sm *pereh* > Ip *beráš*; ensi tavun *ē* vokaali osoittaa, että Ip *dērvás* huolimatta *s*:stään on suomesta tullut laina; muuhan ei olisi mahdollistakaan, jos *terve* on johdos balttilaisesta lainasanasta *terva*).

3

Ennen kuin käyn arvailemaan, mikä on ollut se ims. *purje*, Ip *borjás* -sanana aiempi merkitys, jonka pohjalta se on voinut saada nykyisin yleisen vesillä liikkumiseen liittyvän terminus technicuksen merkityksensä ja joka samalla semantiikankin kannalta hyväksyttävästi kytkisi sen jotain tuuheata merkinneen **purja* -sanana yhteyteen, on syytä luoda lyhyt katsaus siihen, mitä tiedetään kankaisen purjeen varhaisimmasta esiintymisestä pohjoismaissa ja itämerensuomalaisilla heimoilla.

Varsinaiset arkeologiset vene- ja laivalöydöt eivät anna kovinkaan tarkkaa tietoa siitä, milloin suurina merenkävijöinä tunnetuiksi tulleet Skandinavian germaanit rupesivat aluksissaan käyttämään airojen lisäksi purjeita. Vuosina 1859—1863 suoritetuissa kaivauksissa Slesvigissä Alssundin lahden pohjukassa sijaitsevasta Nydamin suosta löytyneet kaksi muinaislaivaa — toinen niistä tuhoutui täydellisesti v. 1864 sodassa, toinen on säilynyt meidän päiviimme —, jotka on ajoitettu 300-luvulle jKr., olivat molemmat pelkästään soudettavia.²² Puolta vuosituhatta myöhemmältä ajalta, 800—900-luvulta jKr., ovat peräisin Oslon vuonon rannoilta Gokstadista (1880) ja Osebergista (1903) esiin kaivetut komeat viikinkilaivat, joissa jo on ollut mastokin, joten niillä on kuljettu sekä airoja että purjeita käyttäen. Edellä mainittujen kanssa suunnilleen

²² Vanhin pohjoismainen (meri)venelöytö (Hjortspringissa Etelä-Jyllannissa tehty) on ajoitettu jo ensimmäiselle vuosisadalle eKr. Hordalandin Halsnøysta Norjassa on myös löytynyt merivene, jota pidetään Nydamin venettä vanhempana. Näillä molemmilla veneillä on varmasti liikuttu ilman purjeita; edellinen on ollut melottava, jälkimmäinen taas soudettava. Nydamin löytöä hiukan myöhemmäksi on ajoitettu kahden veneen jätteet, jotka on löydetty Kvalsundista Norjasta. Nämäkin veneet olivat olleet vain soudettavia. — Pohjoismaisista venelöydöistä yleensä ks. esim. Haakon Schetelig, *Oldtidens fartøier* (Nordisk kultur 16, s. 87—).

samanikäiseksi on arveltu Baumgarthista Elbingin lähistöltä vuonna 1894²³ löydettyä viikinkivenettä, joka niinkään on ollut mastollinen. Ruotsissa on aina viime vuosiin saakka suoritettu kaivauksia Vendelin, Valsgården ja Tunan pitäjissä sijaitsevilla 600—900 -luvulta peräisin olevilla venehauta-alueilla, mutta löydettyjen veneiden puuosat ovat olleet kokonaan lahonneita, niin että vain veneiden koko ja muoto on naulojen sijainnin perusteella voitu määrittellä, ei varmasti sitä, olisiko jossain veneessä ollut mastokin. Näin ollen muinaisvene- ja -laivalöytöjen perusteella voidaan sanoa, että pohjoisilla germaaneilla varmasti oli aluksissaan masto ja purje 800—900 -luvulla, mutta ei missään tapauksessa ennen 4:tta vuosisataa jKr. Näiden toisistaan melko etäällä olevien ajankohtien väliin sijoittuvat ne tiedot, joita kankaisen purjeen ja purjelaivojen historiasta pohjoismaissa näyttävät antavan Gotlannin ns. kuvakivet eli vanhat hautakivet, jotka ovat peräisin eri vuosisadoilta 400-luvulta jKr. aina 1000-luvulle saakka.²⁴ Erilaiset veneet ja laivat ovat näissä kivissä olevien piirrosten tavallisimpia aiheita, ja voidaan todeta, että vanhimmissa, ehkä jo 400 -luvulta peräisin olevissa kivissä kuvatut alukset ovat malliltaan äsken mainittujen Nydamin muinaisveneiden kaltaisia ja pelkästään soudettavia²⁵, mutta 500—600 -luvulle (ja niiden jälkeisille vuosisadoille) ajoitetuissa kuvissa on aluksissa selvästi masto ja suorakaiteen muotoinen purje. Malliltaan nämä pohjoismaiden ensimmäiset (?), 500 -luvun mastolliset purjelaiivat ovat piirroksista päätellen olleet suhteellisen lyhyitä, kuormaa hyvin kantavia kauppamiesten aluksia. Kuten Sune Lindqvist mts. 66 on todennut, vanhimmat kuvakivien purjelaiivat aivan hämmästyttävissä määrin muistuttavat myöhäisklassillisissa muistomerkeissä, varhaiskristillisissä sarkofageissa ym. kuvattuja purjelaivoja. Tämä tuntuu tukevan sitä muutenkin varsin luonnolliselta tuntuvaan ajatukseen, että masto ja kangaspurje (jopa aluksi itse purjelaiivan mallikin) ovat etelästä, roomalaisilta (tai muilta Välimeren kansoilta) kulkeutuneet pohjoisille vesille. Pohjoismaalaisista näyttävät niiden käytön ensinnä omaksuneen gotlantilaiset, joiden kotisaari jo vanhemmalta rautakaudelta lähtien oli tärkeä kauppakeskus. Kaupankäynnin yhteydessä masto ja purje levisivät Gotlannista muuallekin pohjoismaihin, ja myöhemmin, kuvakivien todistuksen mukaan vasta 700 -luvulla jKr., ne sovitettiin myös viikingeille nimenomaan ominaiseen pitkään monisoutuiseen sotalaiivatyyppiin, joka kuitenkin vielä pysyi käytössä myös purjeettomana ja mastottomana.²⁶

²³ Ks. H. Conwentz, *Das Wikingerboot von Baumgarth* (Blätter für deutsche Vorgesichte 1924, vihko 2, s. 1—).

²⁴ Ks. Sune Lindqvist, *Gotlands Bildsteine I* (Stockholm 1941) s. 62—. Tämän teoksen (samoin kuin eräiden muidenkin arkeologisten teosten) sisältämiin esihistoriallista purjetta koskeviin tietoihin ja kuviin on prof. A. Äyräpää ystävällisesti kiinnittänyt huomiotani.

²⁵ Nydamin veneen kaltainen on myös Ruotsista Uplannin Häggebystä löytynyt kiveen piirretty 12 airoparilla soudettavan veneen kuva, joka on ajoitettu 300—400 luvulle jKr.

²⁶ Vrt. Carl-Axel Althin artikkelissa *Skeppsbyggeri*, *Svensk Uppslagsbok*, 2. p., 26 osa (Malmö 1953), palsta 213.

Ruotsalainen tutkija Elis Wadstein, joka useissa yhteyksissä 1920- ja 1930-luvulla on korostanut muinaisfriisien suurta merkitystä eteläisen, korkeamman kulttuurin välittäjinä pohjoismaihin, esitti eräässä v. 1920 julkaisemassaan tutkielmassa sen ajatuksen, että myös purjeen käytön pohjoismaalaiset olisivat oppineet friiseiltä, jotka taas olivat omaksuneet sen roomalaisilta; jopa ruotsin *segel* -sanakin voi Wadsteinin käsityksen mukaan olla muinaisfriisistä saatu.²⁷ Friisien vaikutuksen määrää, merkitystä ja ikää pohjoismaissa koskevat ongelmat ovat jatkuvasti kiistanalaisia.²⁸ Kun ainakin Gotlannissa purjelaiva näyttää kuvakivien todistuksen mukaan olleen tunnettu jo 500-luvulla jKr., ei Wadsteinin käsitys, että purjeen käyttö aluksissa olisi friisiläisiltä opittu, tunnu lainkaan varmalta, sillä sitovat todisteet friisiläisvaikutuksesta pohjoismaissa näyttäivät alkavan vasta 700—800-luvulla. Kysymys siitä, mitä tietä roomalaismallinen purjelaiva ja sen mukana masto ja kankainen purje ovat Gotlantiin aikoinaan kulkeutuneet, on ainakin tässä jätettävä avoimeksi ja todettava vain, että jo 500-luvulla jKr. lienee Itämeren vesillä liikkunut mastollisia ja purjeellisia meriveneitä ja -aluksia, joiden malli oli etelästä saatu.²⁹

Muinaistieteelliset löydöt eivät kerro mitään kankaisten purjeen historiasta itämerensuomalaisilla kansoilla. Heidän asuma-alueeltaan ei ole löydetty ainoatakaan muinaislaivaa eikä muinaislaivan kuvaakaan. Perniön Yliskylästä, Isonkyrön Pukkilasta ja Kaarinan Ristimäeltä on kyllä löytynyt kustakin venehauta, mutta kun vainajalle on suoritettu polttohaudaus, ovat puuosat palaneet ja jäljelle on jäänyt veneestä kertomaan vain joukko nauvoja.³⁰ Aikaisin melko varma historiallinen todistus purjeesta itämerensuomalaisilla sisältyy venäläiseen ns. Nestorin kronikkaan, ja on siis peräisin 11—12 vuosisadalta jKr. Tässä kronikassa esiintyy kerrottaessa v. 907 tapahtuneesta Novgorodin ruhtinaan Olegin johdolla »ratsain ja laivoilla» suoritetusta sotaretkestä Konstantinopolia vastaan purjetta tarkoittavana sana *prě* (muissa vanhoissa lähteissä myös asussa *prěre*), jonka jo Thomsen (Beröringer s. 163) selitti ims. taholta saaduksi lainaksi. Venäläisen sanan äänneasu viittaa kyllä lainan melkoiseen vanhuuteen, siinä kun ims. *u*:ta vastaa *z*:lla merkitty redukoitunut

²⁷ Friserna och forntida handelsvägar i Norden (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar 4: 21—22) s. 13—, alamuist. 2.

²⁸ Hyvän, suppeahkon yleiskatsauksen friisiläiskysymyksestä esitettyihin mielipiteisiin sisältää esim. Fritz Askebergin teoksen »Norden och kontinenten i gammal tid» (Uppsala 1944) ensimmäinen luku (ks. varsinkin s. 30—).

²⁹ Eräät vanhemmat arkeologit, mm. Sophus Müller teoksessaan *Vor oldtid* (Kjøbenhavn 1897) s. 399, ovat sijoittaneet purjeen ensiesiintymisen pohjoismaissa jo pronssikauteen sen perusteella, että eräässä Tanskasta löydetyissä pronssiveitsissä on koristeena olevassa veneen kuvassa keskellä kuvio, jonka on katsottu voivan kuvata purjetta. Tämä kuvio on kuitenkin toisin tulkittava, ks. jäljempää alamuist. 37.

³⁰ Ks. esim. A. M. Tallgren, *Suomen muinaisuus I* (Porvoo—Hki 1931) s. 124—.

vokaali, mutta mikään, mitä nykyisin tiedetään venäjän redukoituneiden vokaalien (ɔ:n ja ɔ:n) historiasta, ei pakota pitämään lainautumista ainakaan ennen 8:tta vuosisataa tapahtuneena, ja se voi olla paljon myöhempikin.³¹ Lainan ei missään tapauksessa tarvitse olla kantasuomesta saatu, vaan se voi hyvin olla peräisin esim. muinaisvatjasta (tai? muinaisvirosta); vatjalaisten (ja virolaisten?) esi-isiä oli myös varmasti mukana Olegin retkellä Konstantinopolia vastaan Nestorin kronikassa mainittujen tšuudien joukossa. Varsin oikea saattaa olla se Eino Niemisen alumpana mainitussa tutkielmassaan (KZ 72, s. 131) esittämä käsitys, että ims.-peräisen *prě*-san esiintyminen vuoden 907 tapahtumista kertovassa venäläisessä kronikassa osoittaa itämerensuomalaisten jo tuohon aikaan olleen maineessa purjeiden tekijöinä ja purjeh-tijoina: ovathan virolaiset, kun he vuoden 1000 vaiheilla astuvat historian valoon, merillä pelättyä sotaista kansaa, joka oli tunnettua kaupankäynnistään ja ryöstötarkoituksessa tehdyistä meriretkistään; liiviläisillä taas tiedetään olleen 1100 -luvulla oma satama (portus Livonicus), jonka Bremenin kaup-piaat v. 1159 »löysivät».³² Harjaantumus merenkulkuun ainakin näillä itä-merensuomalaisilla kansoilla on jo melko varhain voinut olla, kuten Kustaa Vilkuna (Kalevalaseuran vuosikirja 27—28, s. 266) on arvellut, jotensakin sama kuin viikingeillä ja näiden esi-isillä. Mutta mitään itämerensuomalaista kansaa ei voida pitää niin etevänä — viikinkejäkin etevämpänä — merenkulkija-kansana, että se olisi itse keksinyt mastollisen purjealuksen. Merikelpoisilla — ja hyvin kantavilla — soudettavilla suurveneillä ovat itämerensuomalaiset, kuten skandinaavitkin, voineet Itämeren partailla asuessaan kauan aikaa tehdä pitkiäkin merimatkoja, jopa osin siirtyä hevosia ja karjaa mukanaan myös Suomenlahden yli uusille, aiemmilla eräretkillä jo kenties hyväiksi todetuille asumasijoille. Mastoon ja siihen liittyvään kangaspurjeeseen itämerensuoma-laiset kansat ovat ilmeisesti voineet tutustua varhaisintaan samoihin aikoihin kuin skandinaavit; luultavimmin juuri näiltä he oppivat purjealusten ra-kenteen ja käytön.

Tätä käsitystä vastaan tuntuu puhuvan se, että ims. kielissä ja lapissa on yhteinen purjetta merkitsevä sana, joka siis voi palautua varhaiskantasuomeen.

³¹ Vielä 900-luvulla lienee ɔ muinaisvenäjässä ollut hyvin suuresti *u:ta* muistuttava äänne, koskapa Konstantinos Porfyrogenmetoksen *De administrando imperio*-teoksessa erään Dnjeprin kosken venäläisen nimen (*ne sɔpi*), ɔ on korvattu kreikkalaisella *ov:lla* (ἔσσονπῆ), ks. esim. Karl H. Meyer, *Historische Grammatik der russischen sprache I*, s. 31. Hiljattain on Knut-Olof Falk (Lunds universitets årskrift 46: 4, Lund 1951, s. 83—) tah-tonut tulkita tämän nimen kokonaan toisin, niin että kyseessä ei olisikaan venäjän ɔ:n vaan *u:n* korvaaminen kreikan *ov:lla*, mutta hänen paleografisiin seikkoihin perustuva tulkintansa ei tunnu vakuuttavalta. Voitaneen yhä edelleen katsoa, että ainakin 900-luvulle saakka ims. *u* hyvin on voinut saada lainoissa venäläisellä taholla vastineekseen ɔ:n.

³² Ks. esim. Ojamaa—Varmas, *Viron historia* (Porvoo-Hki 1944) s. 34; [A. H. Snell-man-Virkkunen] *Suomen suku II*, s. 200; *Eesti rahva ajalugu I* (Tartu 1932) s. 54—; *Eesti ajalugu I* (Tartu 1936) s. 261—.

Ristiriitä häviää, jos voidaan osoittaa, että kantasuomalaisilla oli jotain yhteistä *purjeeksi* kutsuttua, jonka nimen saattaa ajatella siirtyneen kangaspurjeelle. Luulen, että näin on todella ollutkin.

4

Sanakirjasäätiön kokoelmat osoittavat, että *purje* -sana vesillä liikkumiseen liittyvänä terminä on tunnettu kautta Suomen eteläistä Varsinais-Suomea ja Hämeen lounaiskolkkaa (SS:n keruupiirit II ja III) lukuunottamatta; näiltä seuduin on SS:n kokoelmissa *purje* -sanasta vain pari kielteistä mainintaa (*seili* on näillä tienoin yleisesti tuttu). Rannikkoseutujen pitäjistä sanalipuihin usein on lisätty merkintä: tunnetaan, ei käytetä, tai uudissana, vain nuorilla, tms. Rannikoilla näet *seili* on yleensä käytössä varsinaisena terminä. *seili* on sekin tuttu kautta maamme, ja kun sanalipuissa useimmissa tapauksissa vain todetaan sanan tuttuus murteessa, on vaikea tarkoin sanoa kumpi, *purjeko* vai *seili* on yleisempi. Näillä sanoilla on sisämaassa nykyisin varsin vähäinen käytäntö, sillä purjeet ja purjeveneet ovat varsinaisen kansan käytössä sisävesillä ilmeisesti olleet melko harvinaisia. Eräät sanaliput, joihin useasti sisältyy jossain muodossa myös viittaus kangaspurjeiden harvinaisuuteen, sisältävät tietoja aiemmin yleisestä ja toisinaan vielä nytkin tilapäisesti käytetystä alkukantaisesta purjetyypistä. Iitistä ja Jaalasta kerrotaan, että purjeita on seudulla vain vähän käytetty, tavallisissa veneissä tuskin koskaan nähtykään, paitsi lehivistä, oksista tai pienistä puista muodostettua purjetta veneen kokassa tai perässä. »Ennen pantih purjeh venehkokkah, koivu tah mänty, minkä tapas vaa. Lakanast tek jokuu *purjehem* mul lapsuvessai ja ol yhtijös [= tukkiyhtiössä] jollaa *seilpurjehii*, ostettuu seilkankast». Näin mm. on kertonut iittiläinen kielenopas. Lemillä kutsutaan veneen purjeeksi pantua lehtevää koivua *purjekoivuksi*. Parikkalasta ilmoitetaan, että vanhaetaan on vain lehestä, so. noin 1.5 metrin pituista tuuheaa koivua käytetty purjeena etukokassa myötätuuleen mentäessä. Säämingissä usein otetaan seiliksi tuuheaa oksainen mänty, kuusi tai koivu ja ajetaan sitten myötätuuleen. »O! oekeen kova purjetuul . . . myö otettiin voan vesoja yheltä niityltä ja pantiin pystyvv venneem perrään . . . se toe nii saatanasti . . . ei yhtää tarvinnu sootoo», kertoo nilsiäläinen tiedonantaja. Myös Sakkolasta, Rääkkylästä, Kangasniemeltä, Riistavedeltä, Nurmeksesta, Konginkankaalta, Jämsästä, Kuusamosta ja Utajärveltä on tietoja tällaisesta purjeesta. Siitä saatetaan käyttää nimitystä *koivupurje* Iitissä, Jaalassa ja Konginkankaalla, *lehtipurje* Sakkolassa, Riistavedellä ja Kuusamossa. Jämsässä sen nimityksenä voi olla *lehtipurje*.

Tiedot koivu- l. lehtipurjeesta eivät rajoitu vain suomeen, vaan ulottuvat karjalaan ja lappiin. Säämäjärvellä kielenopas on selittänyt E. V. Ahtialle:

Lehtipurje käytössä Utsjoen Kenesjärvellä. Valokuv. Lauri Hannikainen v. 1913

koivud nokkah da toizeh panemmo [veneheh] purjehed, a ku huršti, sit poarussi. Tämän mukaan siis Säämäjärvellä *purjeh* merkitsisi nimenomaan vain koivupurjetta, kangaspurjeella olisi venäjistä lainautunut nimi *poarussi*. Muualta karjalasta ei tällaisia tietoja ole.³³

A. W. Malm kertoo matkaltaan v. 1841, että inarinlappalaiset vesillä liikkeussaan muun purjeen puutteessa pystyttivät veneen keulaan lehtevän koivun purjehtiessaan myötätuuleen.³⁴ Samoin Åselen lappalaiset ruotsalaisen pappismiehen Jonas A. Nensénin viime vuosisadan puolivälissä tekemän muistiinpanon mukaan »saattoivat välistä pystyttää koivun veneeseen ja purjehtia sillä tavoin».³⁵ Lauri Hannikaisen v. 1913 Utsjoen Kenesjärveltä ottamasta valokuvasta voidaan todeta, että koivu-*l.* lehtipurje ainakin silloin oli käytössä seudun lappalaisilla. Karl Nickul on minulle kertonut, että hän 1930-luvun alussa näki kolttien usein purjehtivan koivupurjeen avulla Ala-Akkajärvellä. Teoksessaan »Suomen lappalaiset» (I, s. 443) kertoo T. I. Itkonen kehittyneemmästä lehtipurjeesta Inarin tunturilappalaisilla: »Lehtipurje (*lås'tå-porjås*) laitetaan kovalla myötäisellä. Hakataan 5—6 pientä koivua, jotka asetetaan kal-
lelleen viuhkamaisesti siestimen etupuolelle. Jos tuuli on hieman laitainen,

³³ Aimo Turunen on Sanakirjasäätiön kokoelmiin antanut tiedon, että Ilomantsissa myös *puaruza* on 'purjeen asemesta käytettävä lehtipuu, joka asetetaan kiinni veneen keulaan'.

³⁴ A. W. Malm, *En vinter och tvenne somrar bland fjellen, eller Resa i Skandinaviens nordligaste lapp- och finn-marker* (Göteborg 1851) s. 66.

³⁵ Ks. Sigurd Drake, *Västerbottens lappar under förra hälften av 1800-talet* (Uppsala 1918) s. 74.

pannaan viuhka vähän viistoon. Mutta tavallisesti pingotetaan 2 airon varaan nelikulmainen vaate, esim. säkkiloude tai rankinen . . .»

Lehtipurje on ilmeisesti kankaista purjetta paljon vanhempi purjeen muoto. Sellaisissa oloissa, eränkävijöinä, joissa kantasuomalaiset ja pitkään vielä suomalaisetkin Suomenniemellä purjetta tarvitsivat, oli juuri lehtipurje erittäin käytännöllinen. Veneethän oli eräretkillä usein kannettava tai vedettävä pitkienkin taipaleiden yli. Erikoinen kankainen purje olisi suotta vain lisännyt kannettavan määrää. Mutta lehtipurjetta ei tarvinnut kuljetella mukana. Kun tultiin veden rannalle ja sattui matka myötätuuleen, hakattiin purjeeksi pieni, tuuhea puu tai pensas. Kun sitten vesimatka päättyi ja uusi taival alkoi, saattoi tällaisen purjeen huoletta heittää menemään, koska uusia oli aina tarvittaessa helposti saatavissa.

purje -sanana äänneasukin mielestäni sisältää todistuksen alkuperäisen purjeen laadusta. Ksm **purješ* voi aivan hyvin olla possessiivis-deminutiivinen johdos sanasta **purja*, joka kuten sanottu lapin kielen *bor'je* -sanana nykyisten merkitysten mukaan aiemmin on voinut tarkoittaa yleensä jotakin, joka on tuuhea, pörröinen. Tällaista merkinnyt sana ja sen deminutiivinen johdos on helposti voinut tulla tiheäkasvuisen pienen puun tai pensaan nimitykseksi: *bor'je* -sanahan lapissa nykyäänkin saattaa merkitä 'hyvin oksaista pensasta' ja ruotsin *buske* (saksan *Busch*, eng. *bush*) 'pensas' on johdos germaanisesta verbi-kannasta **bus-* 'paisua, olla tuuhea'.³⁶ Jo aikaisin kantasuomessa **purješ* on voinut joutua tarkoittamaan nimenomaan sellaista pensasta tai pientä puuta, joka tuuheutensa vuoksi sopi purjeeksi. Tällaisen lehtipurjeen merkityksessä **purješ* periytyi lappiin ja itämerensuomalaisiin kieliin, ja vakiintuneena purjehdusterminä se sittemmin saattoi siirtyä myöhemmin tutuksi tulleen, samaan tarkoitukseen käytetyn kangaspurjeen nimeksi. Alkuperäinenkin merkitys tuntuu *purje* -sanalla säilyneen ainakin Karjalassa, ehkä paikoin Suomessakin.³⁷

³⁶ Ks. esim. Elof Hellqvist, Svensk etym. ordbok s.v. *buske* (3. painos, 1948, I osa, s. 114) ja Friedrich Kluge—Alfred Götze, Etym. Wb. der deutschen Sprache s.v. *Busch* (15. painos, 1951, s. 116).

³⁷ Se, että lapissa ja kaikissa ims. kielissä *purje* nykyisin on myös kankaisen purjeen nimenä, ei mitenkään pakota edellyttämään, että merkityksen muutos lehtipurje > kangaspurje olisi ehdottomasti tapahtunut jo kantasuomessa. Tosinhan kantasuomalainen aika saattoi vielä jatkuakin 500-luvulla, jolloin itämerensuomalaiset aikaisintaan ovat voineet tutustua mastollisiin purjelaivoihin, mutta näihin aikoihin oli varmasti jo suurin osa niistä, joista sittemmin muodostui Suomen kansa, siirtynyt pysyvästi Suomenlahden pohjoispuolelle (muuttohan alkoi jo ensimmäisinä vuosisatoina jKr., näin viimeksi Y. H. Toivonen *Vir*. 1953, s. 29), liiviläiset asuivat luultavimmin jo Itämeren rantamilla, vepsäläiset melkoisesti entistä idempänä jne. Näin ollen tuntuu luontevimmalta olettaa, että ne ims. heimot (liiviläisten ja virolaisten esi-isät), jotka aikaisimmin historiassa esiintyvät merenkulkijain maineessa, ensinää tutustuivat mastolliseen purjelaivaan ja alkoivat nimittää siinä olevaa purjetta *purjeeksi*. Heidän kauppa- (ja ryöstö)retkiensä yhteydessä levisi tieto, että uudenlaista aluksenkuljettajaa sopi sitäkin nimittää vanhastaan tutulla *purje*-sanalla,

5

Monin paikoin Suomessa sanalla *purjetuuli* on merkitys 'myötätuuli'. Sanakirjasäätiön kokoelmissa on tällainen tieto 31 :stä sisämaan pitäjästä.³⁸ Useimmiten tarkoitetaan nimenomaan vesillä ollessa puhaltavaa myötäistä mutta ainakin Hollolassa, Iitissä, Jaalassa, Kymissä, Kesälahdella, Juvalla, Nilsiässä ja Utajärvellä *purjetuuli* — ilmeisesti suhteellisen myöhään — on tullut merkitemään myötätuulta yleensä, maallakin. *Purjetuulen* myötäisen merkitys selittyy helposti siitä, että alkukantaista purjetta, oli se sitten lehtipurje tai esim. kahden airon väliin levitetty vaate, saatettiin käyttää vain myötäisellä tai vähäisellä sivumyötäisellä. Yhdyssanasta *purjetuuli* on alkukomponentti *purje* abstrahoitunut sekin myötätuulen merkitykseen ainakin Iitissä, Jaalassa, Impilahdella, Juvalla, Lemillä, Konginkankaalla, Jämsässä, Sakkolassa, Sotkamossa ja Impilahdella. Tähän merkitykseen pohjautuu yhdyssana *hankapurje* 'hieman takaviistosta puhaltava tuuli'; sana on tunnettu pariltakymmeneltä

myös idässä ja pohjoisessa rannikolla asuvien heimolaisten pariin; siirtyihän tämä sana sittemmin aivan vierasheimoistenkin kansain kieliiin, idässä venäjään ja lännessä lättiin.

Kuten prof. Vilku *purje*-sanan alkuperää koskeneen esitelmani jälkeen Suom.-ugr. Seuran kokouksessa 17. 9. 55 huomautti, on varsin luultavaa, että se kankainen purje jolle itämerensuomalaiset ja (lappalaiset) siirsivät aiemmin lehtipurjetta tarkoittaneen nimityksen, ei olekaan ollut vasta muilta opittu mastoon kuuluva kangaspurje. Jo hyvin varhain on saattanut olla käytössä lehtipurjeen ohella melojen, airojen ja sauvoimien varaan veneeseen kiinnitettäviä kangaspurjeita, jotka rankisvaatteiden tapaan eräretkillä yöpyessä olivat käytössä tilapäisinä tuulen- ja sateensuojina: tällaisia purjeita käyttävät vielä nykyäänkin esim. karjalaiset, suomalaiset ja lappalaiset, ja ne ovat eräretkillä ahtailla sisävesillä sikäli käytännöllisiä, etteivät ne kaipaa varsinaista mastoa. Saman käyttötarkoituksen perusteella tällainen purje on voinut tulla nimitetyksi samoin kuin lehtipurje, ja helppoa on ymmärtää, että merenrannikoilla asuneet ovat saattaneet täten jo ennestään eräänlaista kangaspurjetta merkinneen nimityksen siirtää vielä mastoonkuuluvallekin purjeelle, johon sisämaan asukkaat esim. Suomessa ovat voineet tutustua vasta varsin myöhäisinä aikoina. Lappalaiset ehkä ovat mastollisia purjelaivoja nähneet vasta Jäämeren rannoille tultuaan.

Edellä esitetyn laista vähittäistä siirtymistä lehti- l. pensaspurjeesta ensin tilapäisin keinoin veneeseen kiinnitettäviin kangaspurjeisiin ennen mastoon liittyvän raa'allisen purjeen käyttöntulua on yleis-etnologiselta kannalta pitänyt luultavana Ernst Assmann lyhyessä kirjoitelmassaan »Die Uranfänge des Segels» (Zeitschrift für Ethnologie 1916, ss. 82—84). Assmann tuntee lehtipurjeen käytön vain parin 1800 -luvun puolivälin matkakirjan perusteella Sumatran etelärannikolta ja Guyanasta. Assmannin mainittuun kirjoitukseen vedoten ovat Moritz Hoernes (Wiener prähistorische Zeitschrift 1917 s. 38) ja Carl Schuchhardt (Prähistorische Zeitschrift 1918, s. 178—) selittäneet, että eräissä tanskalaisissa pronssikauden veitsissä ja ruotsalaisissa pronssikautisissa kalliopiirroksissa olevissa laivojen kuvissa näkyvät puut tai puita muistuttavat kuviot ovat purjeina käytettyjä pensaita. He eivät kuitenkaan ole käsitykselleen saaneet vastakaikua; otaksuttavampana on pidetty, että nämä kuviot ovat kulttipuita (ks. Oscar Almgren, Hällristningar och kultbruk ss. 18, 46), pronssiveitsissä mahdollisesti vain pelkkiä koristeellisia lisiä (ks. Carl-Axel Althin, Studien zu den bronzezeitlichen Felsenzeichnungen von Skåne I, s. 217—).

³⁸ Seuraavista pitäjistä (lyhennyksiä ks. Vir. 1950, s. 427—): Nak Ika Län Tot Haus Jan Forssa Tamm Hol Lam Iit Jaal Kym Lemmi Sak Kesä Kite HeiV Juv KanN SavR Kuop Sääm Nil Kong Jäms Uta Kuhmo RisJ Sär Kemi Rov.

paikkakunnalta.³⁹ Lemillä tavataan sana *peräpurje* aivan suoraan takaa puhaltavan tuulen merkityksessä. — Yhdyssanasta *purjetuuli* on alkukomponentti *purje* saattanut saada myös yleensä myötäisen (muunkin kuin tuulen) merkityksen: tähän perustunee kesälahtelainen sana *purjevirta* 'myötävirta' (koskista ja jokiloesta niistä hyvä on [tuulastaa] *purjevirtaan*, niissä kuv veneh hivvuu itsestään; J. Turunen).

'Kovaa menoa, vauhtia' merkitsevänä *purje* esiintyy esim. konneksissa *mennä t. tulla sellaista purjetta että . . . , mennä t. tulla sen (sellaisen) purjeen kanssa että . . . , mennä t. tulla aika purjetta t. purjeella*, jollaisia käytetään ainakin Lemillä, Juvalla, Karttulassa ja Kuopion pit. Tähän liittyvät myös sellaiset käytännöt kuin: ehhä mie niit [täkkejä] nys sil *purjehel* [= niin kiireesti] tartteh, kuhaa joulukskih saan (Iitti—Jaala); mikä *purje[s]* [= kiire] sillä ny ol' kot'tiise (Juva) ja edelleen konneksit *antaa t. näyttää jklle aika purjetta t. semmoista purjetta että 'antaa jklle äkkilähtö t. torua jkta'* (Humppila, Kangasniemi, Juva, Konnevesi, Kiuruvesi, Lapinlahti, Iisalmi, Pielavesi). Kuvaannollisia kiireeseen liittyviä merkityksiä on myös karjalan *purjeh*-sanalla: *astuo kui purjehes hurnie* (Suoj.) 'menee kovaa vauhtia'; *ka.l'so purjehez lähti jo ajamah* (Suoj.) 'suuttui; oik. lähti purjehtimaan'.

Merkityksen 'kiire' ehkä pohjautuvat sellaiset konneksit kuin *olla purjeessa t. pahemmassa kuin purjeessa* 'olla pulassa, vaivassa, vaikeuksissa' ja *joutua purjeeseen* 'joutua pulaan, hätään, vaikeuksiin'; tällaiset sanonnat ovat käytössä ainakin Kuusjoella, Eräjärvellä, Längelmäellä, Ruovedellä ja Orivedellä.

Sen lisäksi mitä edellä jo esitettiin karjalasta on lähisukukielten *purje*-sanan vastineiden erikoismerkityksistä mainittava ensinnäkin viron *olla purjus* 'olla humalassa' (Wied. *oli purjes* 'er war betrunken), *joob enmast purju* 'juo itsensä humalaan' (Wied. *pea putju panema* 'sich berauschen'), *purjune* 'humalainen', *purjutada* 'juopotella', jne. Viron *purjus*-ilmaus on lainautunut vatjaan, jossa Tsvetkovin sanakirjan mukaan sanotaan esim. *hitossi om purjuz, jei purjussi*, jne. Sanonta on kulkeutunut myös Soikkolan inkeroisurteisiin (*purjuz olla* 'olla humalassa', A. Laron muistiinpano) ja jopa Kannakselle saakka: Lauri Hakulinen on Sakkolasta kirjannut lauseen *ain on tuo poika täyves purjus* [= humalassa]. Suomessa tässä yhteydessä yleensä käytetään *seili*-sanaa: *olla täydessä seilissä* jne. Sanakirjasäätiön kokoelmissa on vain Ristijärveltä tieto, että tässä tapauksessa käytettäisiin *purje*-sanaa (siinä Selekälä palovaa täösissä *purjeissa* [= hyvässä hutikassa], kyllä se poeka seilaeloo; Tahvo Luosto).

Mielenkiintoisia ovat Wiedemannin sanakirjassaan mainitsemat vir. esi-merkit *sarved putje panema* 'die Hörner einlegen (zum Stossen)' ja *suled putje panema* 'die Federn sträuben', niissä kun v o i piillä todistus *purje*-sanan alku-

³⁹ Ainakin seuraavissa pitäjissä: HKyr Län Ruov Tot Luo Päl Suoni Sääk Iit Jaal Lemi HeiV KanN SaaJ Sum Joutsa Jäms.

sukulaisuudesta jotakin tuuheata tai pöyheätä merkinneen **purja*-sanan kanssa.

Vepsäläisen *sm purje*-sanana vastineen *pufeh* on aikoinaan äänisvepsäläisiltä merkinnyt muistiin E. N. Setälä tutkimusmatkallaan v. 1889. Sanan merkitykseksi hän on maininnut 'purje', mutta lisännyt oheen »tav. *parus*». Itse olen todennut *pufeh* sanan äänisvepsässä esiintyvän vain sentapaisissa sanonnoissa kuin *havad om ka ku pufeh* 'säkki on (luja) kuin *p.*', *sijat kudji ka ku pufehed* 'patjanpäälliset kutoi (lujat) kuin *p.*', joissa *pufeh*-sanana merkitys oli kielenoppailleen epäselvä. Tuntuu siltä, kuin merkityksenä olisi 'luja, kestävä kangas' (? < sellainen lujaa kangas, jota on käytetty purjeissa, purjekangas < purje).

6

Suomen murteissa on ehkä säilyneenä muutakin vanhan **purja*-sanana yhteyteen kuuluvaa kuin *purje* ja *purjehtia* sekä muut *purje*-sanana johdot. Lounais-Suomessa⁴⁰ tunnetaan verbi *purjua* 'turvota (astia vedessä)' ja sen johdot *purjuuntua* 'turvota, turpoontua' sekä *purjuttaa* 'turvottaa'. *purjua* voi hyvinkin olla refleksiivis-translatiivinen johdos **purja*-sanasta: merkityksen kannalta likipitään paralleeli tapaus on edellä s. 375 mainittu germaanisissa kielissä esiintyvä suhde ru *buske*, sa *Busch*, jne. ~ germ. verbikanta **bus-*'paisua, olla tuuheaa'.⁴¹

Heinävedeltä on ilmoitettu tunnetuksi sana *purjakka* '1. kiharahiuksinen ihminen, 2. murjottaja.' Tämä sana voi olla 'täysin tilapäinen, mutta sen merkitykset kieltämättä liittyvät kitkattomasti lapin *borje*-sanana ja eräiden sen johdosten merkityksiin, samoin kuin myös 'vauhti, kova kiire', joka *purjakka*-sanalla on Iitissä ja Jaalassa tunnettavassa konneksissa *mennä aika purjakkaa* t. *purjakal*: »sinne(m) [häihin] mentii aika *purjakkaa* t. *purjakal*, passarit ja kuakkamiähet ol varttumas». 'Murjottaja'-merkityksen selitykseksi voi viitata siihen, että äkeissään olevasta saatetaan sanoa: hänellä on karvat pystyssä. Satunnainen *murjottaa*-verbin rinnakkaismuoto kukaties on Nilsissä ja Pielisjärvellä tunnettu *purjottaa* 'murjottaa t. katsoa toiseen vihaisena ja vähäpuhei-

⁴⁰ SS:n kokoelmien mukaan ainakin seuraavissa pitäjissä: EurJ Hin KarTl Lait LapTl Loi PyhäM PyhR Rai Raum Säky UusK Ylä

⁴¹ Epävarmaa on, miten on tulkittava ahdasalainen, vain Ruovedellä ja Parkanossa tutuksi tiedetty sanonta *olla purjeissa* 'raskaana' (Ruovesi: »Taas tyttö kuuluu olevan *purjeissa*»; Parkano: »emäntä on *purjehih* taas»). Muodoltaan ja merkitykseltäänkin tämä *purjeissa* ehkä on tulkittavissa alkuaan *purjua* 'paisua, turvota' verbiin liittyneeksi deverbaaliseksi olotilan nimeksi, verrattakoon suhdetta *purje*: *purjua* sellaisiin suhteisiin kuin *paise*: *paissua*, *taive*: *taipua* ja huomattakoon sellaiset paradigmaltaan vaillinaiset olotilan nimet kuin esim. *olla kateissa*, *vireissä*, *henkitorissa*, jne. (ks. Hakulinen SKRK I, s. 163—). Kenties kuitenkin *purjeissa* tässäkin merkityksessään jollakin tavoin liittyy edellä denominaaliseksi ajateltuun tavalliseen *purje*-sanaamme; 'raskaana olon'-merkitys voi esim. olla lähtöisin myös edellä käsitellyistä 'vaikeuksissa olon'-merkityksestä.

sena, jurrottaa äissään, olla äkäpäissään', mutta muodoltaan ja merkitykseltään sekin erinomaisen hyvin sopisi jäseneksi vanhaan **purja* -pesyeeseen, samoin kuin myös *purjua* (Impilahti: kuuluihan se siellä *purjuneen* minun piälle 'kuului uhkailleen minua') ja *purjuta* (Vuoksenranta: hää *purjus* [= torui kovasti] ja löi nyrkkiä pöytään). Merkitykseltään tähän yhteyteen tuntuvat kuuluvan vielä *purjus* (Kuopio, harv.) 'purjottaja, vastaanrätisijä' ja *purjusmies* (Pielisjärvi) 'murjottelija' sekä vielä verbi *purjastella* 'itsepäisesti hangoitella, väittää vastaan' (Savonlinna: »herkiitkö siitä *purjastelemasta* tai mie näytän siule että mistä on viis hirttä poikki»; Kerimäki: »vieläkös sie siinä *purjastelet* vastaa»).

Sen perusteella, että lapissa *borjástet* paitsi purjehtimista merkitsee myös 'häärätä, kuljeskella edestakaisin, siellä ja täällä', voivat kenties merkityksensäkin puolesta vanhoja **purja* -sanueen jäseniä olla Itä- ja Pohjois-Suomessa käytössä olevat verbit *purjata*, *purjuta*⁴² 'kulkea edestakaisin (esim. ovissa), käydä usein jossakin'; J. Kemilän mukaan *purjata* Utajärvellä merkitsee nimenomaan 'liikuskella v e n e l l ä ylös alas, pitkin poikin', ja Puolangalta ilmoitetaan *purjailla* (harv.) -verbin merkitsevän 'soudella huvikseen'. Edestakaisin sinne tänne kulkemista merkitsee myös verbi *purjastaa* (Kerimäki, Polvijärvi, Heinävesi, Kärämäki, Rauma) tai *purjaastaa* (Kiihtelysvaara, Nilsjä).

Varhaiskantasuomalaiseksi oletettava **purja* tuntuu vanhastaan olleen deskriptiivisuonteinen ja siksi sen johdokset ovat helposti voineet saada lisämerkityksiä, jotka usein varsin hatarasti liittyvät kantasanan merkitykseen 'jokin tuuhea, pörröinen'. Edellä esitetyssä suomalaisessa murreaineuksessa saattaa silti kyllä olla jo sellaistaakin, jolla ei oikeastaan ole mitään alkuyhteyttä vksm **purja*- sanan kanssa: deskriptiivisuonteinen kanta voi hetken tarvetta varten syntyä uudelleenkin, ilman että sen merkitystä olisi sävyttämässä mikään tajunnassa samanaikaisesti häivähtävä vanhempi, kiinteämerkityksinen sana. Tällä tavoin uusi, äänteellisesti **purjaa* muistuttava, mutta merkitykseltään siihen liittymätön sana on varmaankin se *purjua* -verbi, jota käytetään *syödä* -verbin yhteydessä tai muutenkin syömistä kuvaavana Savonrannassa, Jokioissa ja Pudasjärvellä (Savonranta: »syyvvä *purjuvaa* mahasa nii täytee, jottei jäläkruokoo ennee sovi»; Pudasjärvi: »elä *purjuva* suustais ulos ruokaa»). Merkitykseltään lähempänä *purja* -kantaa — mutta silti tuskin sen kanssa alkuyhteydessä — tuntuvat olevan *tulla purjuta* (Lemi, käytetään puuskaisesta tuulesta) ja *purjuuttaa* (tuuli lunta, Heinävesi). Myöhäinen voi niinkään olla merkitykseltään hämärä *purjus* lavialaisissa sanonnoissa »minä otan *purjuksiis* kii ja

⁴² *purjata*: Kiih Juv Antt KanL KanN Kart Kiur PieV Ruok Nil SuonJ Uta Pal RisJ Sot; *purjuta*: Juv RanS Risna KanL SavL Sul Kuop Kart.

annan sulle» sekä »miehet olivat *purjuksista* yhdesä [so. käsikähmässä]» — jollei *purjus* tässä alunperin ole tarkoittanut esim. tukkaa, jossa tapauksessa hyvinkin voisi olla kyseessä **purja* -pesyeen jäsen.⁴³ Nivalalainen *purijata* 'työkennellä vaikeissa oloissa, vaikeuksissa' kenties jo onkin merkitykseltään alkuyhteydessä **purja* -pesyeen sanojen kanssa (vrt. edellä mainittuja konneksseja *olla purjeessa* 'olla vaikeuksissa', *joutua purjeeseen* 'joutua vaikeuksiin'), vaikkei mistään säännönmukaisesta sanan johdosta muodon ja merkityksen kannalta tässä voikaan puhua. Tähän läheisesti liittyviä ovat Parikkalasta ilmoitettu *purjata* -verbin merkitys 'huonolla ilmalla liikkua paljon vaatteita päällä' ja edelleen sakkolalainen (*tulla*) *purjuuttaa* 'kulkea vaivalloisesti huonolla säällä, pyryssä tms.'

REINO PELTOLA

Über den Ursprung des Segels und der Benennung desselben bei den Urfinnen

Kürzlich hat Eino Nieminen (KZ 72 S. 129) überzeugend nachgewiesen, dass die lettischen Wörter *burve*, *buris* und *buŕas*, die 'Segel' bedeuten, alle zu verschiedenen Zeiten übernommene Entlehnungen aus dem Livischen sind und dass die gleichbedeutenden litauischen Wörter (*būrė:*) *būrys* und *buore* wiederum spät aus dem Lettischen entlehnt worden sind. Danach besteht keinerlei Grund mehr zu der Annahme, dass diese Wörter in den baltischen Sprachen eigenständig wären und dass ostseefi. *purje* ein baltisches Lehnwort wäre, was seinerzeit Thomsen angenommen hat, worin ihm die Mehrzahl der späteren Forscher gefolgt ist.

Es ist möglich, dass sich für ostseefi. *purje* im Lappischen eine Etymologie beibringen lässt. Die lappische Wortfamilie nämlich, die Begriffe des Segelns bezeichnet, scheint einige Elemente zu enthalten, den die Annahme nahelegen, die Grundlage sei irgendein Wort gewesen, das 'etwas Zottiges, Struppiges' bedeutet: z.B. Ip Piitime *borjostállát* '1. hin und her segeln, 2. prahlen' = Ip Luulaja *porjastallat* '1. Ansätze zeigen, sich aufborsten zu wollen, die Zähne zeigen zu wollen (von einem Hund), 2. mit seinem üppigen Kranz von Halsfedern herumstelzen (vom Kampf-

hahn), einherstolzieren (von einem herrischen Bauern)'. Die Vermutung scheint begründet, dass das Stammwort dieses Verbs folgendes sein könnte: Ip N *bor'je* 'Schaf mit zottiger Wolle; langhaariger Pelz; stark verzweigter Busch'. Gerade ein derartiges Wort (< **purja*) hat, lautlich betrachtet, die Grundlage für solche Segeltermini abgegeben wie Ip N *bor'jäd* 'günstiger Wind (beim Segeln)' und *bor'janit* 'absegeln, auf die Segelfahrt gehen'; *borjás* 'Segel' passt in diesen Fällen keineswegs als Stammwort.

Aus Finnland, Karelien und Lappland haben wir zahlreiche Angaben über eine primitive Segelweise, bei der als Segel eine kleine, dichte Birke, Kiefer, Fichte oder ein Wacholderstrauch benutzt wird. (Aus dem karelischen Ort Säämäjärvi liegt sogar die Angabe vor, dass *purjeh* dort gerade einen Busch oder kleinen Baum bezeichnet, der beim Segeln verwendet wird, während ein Segel aus Stoff dort *poarussi* heisst (< russ. *parus*). Auf Grund dessen können wir es als möglich ansehen, dass fi. *purje*, Ip. *borjás* (< **purješ*) ursprünglich einen solchen kleinen, dichten Baum oder Strauch bedeutete hat, den man zum Segeln gebrauchte; **purješ*, das diese Bedeutung gehabt hat, würde

⁴³ Vrt. tähän SS:n kokoelmiin tullutta jämsäläistä virkahdusta »Kyllä minä sulle näytän, kun pääsen *purjeisis* kiinni», jossa *purje(et)* -sanaa ilmeisesti on käytetty pejoratiivisesti *tukka* t. *hiukset* -sanan asemesta.

gut als auf *-es* endende Ableitung des Wortes **purja* passen, das, wie lp. *borlje* beweist, ursprünglich etwas Dichtes, Zottiges bezeichnet hat (vgl. schwed. *buske*, dt. *Busch*, das eine Ableitung von dem germ. Verbalstamm **bus* 'zottig sein, schwellen' ist, s. Hellqvist, Svensk etym. ordbok s.v. *buske* und Kluge / Götze, Etym. Wb. s.v. *Busch*). Als die Ostseefinnen und Lappen später wahrscheinlich durch Vermittlung der Skandinavier das Segel aus Stoff kennengelernt hatten (die Skandinavier erlernten den Gebrauch des Segels frühestens im 6. Jahrhundert n. Chr., s. Sune Lindqvist, Gotlands Bildsteine I S. 64—66, 115—117), übertru-

gen sie ihr Wort, das anfänglich ein Busch- oder Blattsegel bezeichnet hatte, auf das neue Werkzeug, das zum gleichen Zweck verwendet wurde.

In der finnischen (wie auch im lappischen) Sprache gibt es vermutlich noch andere Ableitungen von dem alten **purja* als das Wort *purje* 'Segel'. Dazu gehören u.a. *purjua* 'schwellen, anschwellen', *purjakka* 'lockenköpfiger Mensch; Schmolzender', *purjottaa* 'in Wut sein', *purjata* 'hin und her gehen, od. fahren', *purjuta* id. und 'heftig zanken, lärmern' und *purjastella* 'zappeln, sich sträuben; widersprechen'.

REINO PELTOLA